

posiadaniu. Ogółem dobra Gordonów w powiecie radomskim obejmowały 7 500 mórg.

1912-1988 (Janowscy)

W okresie okupacji Janowscy pozostali w majątku do wysiedlenia przez hitlerowców w sierpniu 1940 r. Po zajęciu dworu przez Niemców jesienią 1940 r. mieścił się w nim ośrodek wypoczynkowy dla oficerów Wehrmachtu. Bartodzieje stały się centrum kilkusethektarowego latyfundium. Administracja majątku "Wehrmachtsgute Bartodzieje" znajdowała się poza budynkiem dworu, w którym zamieszkał jedynie nadzorca ogrodów i szklarni, które znajdowały się w najbliższym sąsiedztwie folwarku. Po załamaniu się niemieckiego frontu wschodniego dwór zmieniono na wojskowy szpital. W okresie, kiedy w Bartodziejach przebywali Niemcy, dwór nie uległ większym zniszczeniom, najbardziej ucierpiał gdy hitlerowcy już go opuścili, a nowej władzy jeszcze nie było. Wnętrza zniszczono, a co się dało rozkradziono. Janowscy powrócili do Bartodziejów pod koniec 1944 r. W latach 60-tych zmarł Bolesław, w 1984 r. Józef. Gospodarstwo przejął jego syn Tadeusz, który w 1980 r. ożenił się z Anną Hauke. Do 1988 r. wraz z czworgiem dzieci: Kamilem, Jadwigą, Zofią i Janem mieszkali w Bartodziejach. Po sprzedaży majątku wyemigrowali do Szwecji.

Goryń

Znajdujący się w Goryniu kościół wzniesiono w latach 1840-1843 r. W latach czterdziestych XIX wieku powstała, niepierwsza zapewne w historii wsi, karczma. W tym czasie właścicielem Gorynia był Andrzej Deskur i jego żona Helena, po nich jego bratanek Stanisław i jego żona Klementyna. Właścicielem Gorynia w XIX w. był także Karol Gordon de Huntley. Na miejscowym cmentarzu umieszczony jest pomnik ku czci około 700 jeńców radzieckich, pomordowanych przez Niemców w istniejącym w okolicy w czasie wojny obozie pracy.

Góry Sowie

Heeresgutsbezirk Truppenübungsplatz Mitte Radom

Decyzja o utworzeniu obozu zapadła latem, a jego budowę rozpoczęto po 15 września 1940 roku. Był to ostateczny termin

wysiedlenia mieszkańców Bartodziej i 26 okolicznych wsi. Rozbudowano stacje kolejowe Kruszyna i Bartodzieje. Zmeliorowano cały teren. Wybudowano drogi z kostki kamiennej. Wybudowano baraki, schrony, schron dowodzenia, schrony obserwacyjne, strzelnicę, kino i stołówkę. Przeniesiono część drewnianych budynków z okolicznych wiosek, tworząc miasteczko do treningu walk w terenie zabudowanym. Przeniesiono drewniany budynek szkoły, zamieniając go na dom dla komendanta. Powstały też obozy pracy dla Żydów w Kruszynie, Jedlińsku, Lesiowie i Dąbrowie Kozłowskiej. W dniu 16 grudnia 1942 roku Żydzi więzieni w Kruszynie zakończyli pracę. Następnego dnia dowiedzieli się o likwidacji obozu i planowanej deportacji do obozów zagłady. Powstał poligon gdzie tworzono i szkolono oddziały Wehrmachtu. Z okolicznych obozów jenieckich rekrutowano też jednostki złożone z jeńców radzieckich tzw. Ost-legiony.

W Kruszynie byli też francuscy ochotnicy (LVF), z których w dniu 1 września 1943 roku utworzono II, a w 1944 IV batalion 638 pułku piechoty. Oprócz obozu Kruszyna w skład poligonu wszedł obóz Jedlnia. Ostatecznie teren poligonu zamykały miejscowości - od północy: Lipa, Grabnowola, Wola Chodkowska; od wschodu: Michałowka, Chinów Stary, Stanisławice; od południa: Augustów, Załamanek, Jedlnia Kościelna, Jedlnia Letnisko oraz od zachodu: Zielonka, Kruszyna, Bartodzieje, Lesiów, Rajec Poduchowny. W okresie walk o przyczółek warecko-magnuszewski i bitwy pod Studziankami w Woli Goryńskiej mieścił się sztab Pancерnej Dywizji "Hermann Goering". Tereny zajęte przez polskie i radzieckie wojska były w tym czasie ostrzeliwane przez baterie

dział kolejowych. Między innymi ze stacji kolejowej Kruszyna i specjalnie wybudowanej bocznicą na północ od wsi Zielonka prowadzono ostrzał z działa kolejowego Siegfred kalibru 380 mm.

Delegatura OBEP IPN w Radomiu

ul. Żeromskiego 53,

26-600 Radom

tel. (0-48) 36-82 421

Bogusław Bek 784 302 062

X Rajd Rowerowy

„Śladami historii najnowszej”

15 września 2012 r. (sobota)

ORGANIZATORZY:

Organizatorami X Rajdu Rowerowego „Śladami historii najnowszej” są Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura Radom oraz Radomski Klub Turystyki Rowerowej PTTK "ORKAN" w Radomiu.

Celem Rajdu jest ukazanie uczestnikom walorów historycznych, przyrodniczych i kulturowych regionu radomskiego; wyrobienie u uczestników nawyku aktywnego spędzania wolnego czasu.

Wersja wojskowa roweru produkowanego w Radomiu

Trasa Rajdu:

Radom – Firlej – Wsola – Marcelów – Piaseczno – Bartodzieje – Goryń – Góry Sowie – Wola Bierwiecka – Jedlanka – Gutów – Sosnowica – Dąbrowka Podłęzna – Taczów – Radom.
Długość trasy – ok. 70 km.

Miejsce Pamięci Narodowej - Firlej Radom

Na tablicy umieszczonej przed wejściem widnieje napis:

„Na cmentarzu tutejszym spoczywają zwłoki ponad 15 tys. osób, zamordowanych przez oprawców hitlerowskich w latach 1940-

1945 w masowych egzekucjach. Wśród pomordowanych znajduje się wielu aktywnych bojowników o wolność i demokrację, jak również wielu więźniów z radomskiego więzienia i mieszkańców getta. Cześć ich pamięci!”

Do pierwszej egzekucji na Firleju doszło 4 kwietnia 1940 roku.

Niemcy rozstrzelali wówczas 145 chłopów ze wsi Galki, Gielniów i Mechlin za udzielanie pomocy oddziałowi majora Henryka Dobrzańskiego „Hubala”. W 1940 roku rozstrzelano tutaj wiele osób – cywilów, żołnierzy, nauczycieli, partyzantów, rolników, którzy odmawiali przekazywania kontyngentów. Grupy skazanych liczyły od kilku do kilkudziesięciu osób, choć zdarzyły się transporty z pojedynczymi ludźmi. Pomimo przemyślanych prób likwidacji dowodów ludobójstwa (w 1944 roku okupanci sprowadzili tutaj specjalne, ruchome krematoria oraz młyny), dzięki naocznym świadkom egzekucji m. in. mieszkańcom ukrytym w okolicznych lasach, po wojnie udało się odnaleźć ciała wielu ofiar ludobójstwa jak również ujawnić niektóre okoliczności zbrodni.

W 1945 roku odbył się zbiorowy pogrzeb, pochówek ofiar egzekucji, których według różnych źródeł było 12.000-15.000. Dla upamiętnienia tego miejsca ustawione zostały trzy drewniane krzyże oraz symboliczny grób z metalowym krzyżem i tablicą. W 1969 roku staraniem środowisk kombatanckich przystąpiono do prac nad wzniesieniem pomnika ku czci poległych - w 1975 roku zakończono budowę. Oficjalne odsłonięcie nastąpiło w 1976 roku. Pomnik powstał wg. projektu radomskiego artysty plastyka Macieja Paterkowskiego. Wygląd obecny różni się od pierwotnej wersji. Zmiana na trzy krzyże oraz ciemniową koronę nastąpiła za sprawą długoletnich starań Pana Piotra Kozakiewicza – od 1994 r. do 2005 r., projekt zmian opracował mgr inż. arch. Tadeusz Derlatka. Na postumencie umieszczone jest godło Polski oraz napisy. Oto treść jednego:

„Pomnik wzniesiony w 1975 r., a przebudowany w 2005 r. jest znakiem miłości Boga do człowieka górującym nad mogiłami, który pozostawiony potomnym, aby czas nie przyćmił pamięci o tej bolesnej historii”. 1 listopada 2005 r., w dniu Wszystkich Świętych biskup radomski, Zygmunt Zimowski, poświęcił pomnik.

Wsola

Wieś odnotowana została jako parafia w *Liber beneficiorum* Jana Długosza gdzie wskazywano na istnienie w roku 1440 kościoła pod wezwaniem św. Bartłomieja. Tutejsza parafia, fundowana przez ród Ślizów herbu Abdank, erygowana była ok. 1358 r. Ślizowie, oprócz Wsoli, byli również właścicielami pobliskiego Piastowa. Przez pięć wieków obie wsie łączyła

wspólna historia. Około 1480 r. Jan Kochanowski (dziad poety) poślubił we Wsoli Barbarę Ślizównę, która w wianie wniosła m.in. Czarnolas. W okresie Reformacji wieś stanowiła dziedzictwo szlachty sprzyjającej nowym nurtom. Posiadaczami Wsoli byli wówczas m.in. Anna ze Ślizów Dąbrowska, określana jako heretyczka, Anna Ożarowska, kolatorka walcząca z kościołem o dobra plebańskie, oraz Adam Kochanowski - bratanek Jana Kochanowskiego, sędzia lubelski, który w XVI w. zamienił kościół na zbór ariański. W roku 1629 Siemiński wznosi na miejscu starego drewnianego kościołka mурowaną świątynię. W roku 1920 Jakub Grobicki sprzedał majątek wsolski Marii Magdalenie Prusakównie, herbu Leliwa, która cztery lata później udostępniła pałac i folwark swojej bratanicy Aleksandrze z Prusaków oraz jej mężowi Jerzemu Gombrowiczowi, bratu Witolda Gombrowicza. Często gościł Aleksandry i Jerzego był Witold Gombrowicz, dla którego pobytu we Wsoli były okazją do wypoczynku, oddania się twórczości pisarskiej a także obserwacji środowiska ziemianckiego. Ponoć to tu powstał pomysł napisania *Ferdydurke*.

Jedlińsk

Miasto Jedlińsk zostało założone na gruntach dóbr ziemskich Jedlanka. W latach 1442-1457 właścicielami miejscowości byli Mikołaj i Zbigniew Czajkowie z Jaworu herbu Dębno, którzy byli synami Zawiszy z Oleśnicy. W XVI wieku właścicielami wsi zostali Jedlińscy herbu Nabram, którzy lokowali miasto w 1530 roku na mocy przywileju króla Zygmunta I Starego. Od 1540 roku miasto posiadała prawo miecza. W latach 1560-1630 Jedlińsk pełnił rolę ważnego ośrodka kalwinizmu, którzy prowadzili zbór i szkołę. W mieście osiedliło się wtedy wielu Szkotów. Po przejściu miasta przez katolików, kalwiniści opuścili miasto, które wtedy podupadło. W roku 1794 koło wsi kwaterował Tadeusz Kościuszko, przemierzając się z wojskiem w kierunku Warszawy. 11 czerwca 1809 roku odbyła się tu bitwa wojsk Księstwa Warszawskiego z Austriackimi (bitwa pod Jedlińskiem). Mogiła poległych mieści się przy drodze do Woli Gutowskiej. W 1860 roku zburzono gotycki kościółek szpitalny pw. św. Wojciecha. W roku 1869

Jedlińsk został pozbawiony praw miejskich, stając się niewielką osadą. Co roku w ostatni wtorek przed Wielkim Postem mieszkańcy Jedlińska obchodzą wywodzący się prawdopodobnie z 1778 roku obrzęd ludowy, zwany ścięciem śmierci. Pierwsza wzmianka o tym obrzędzie pojawiła się 22 lutego 1860 r. w warszawskiej *Gazecie Codziennej*. Był to przedruk listu księdza Jana Kloczkowskiego, ówczesnego proboszcza parafii w Jedlińsku, który opisuje zapustne widowisko.

Lisów – wieś w Polsce położona w województwie mazowieckim, w powiecie radomskim, w gminie Jedlińsk. W latach 1975-1998 miejscowość należała administracyjnie do województwa radomskiego. Lisów istniał w XII w. W Lisowie mieści się kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, pochodzący z 1881 roku.

Bartodzieje

1830 - 1844 (Mikulscy, Kuszewscy)

W okresie budowy murowanego dworu w Bartodziejach, przypadającym na lata 30-te i 40-te XIX w. majątek należał do rodziny Mikulskich (1830-37), a po nich Kuszewskich (1837-1844).

1844-1861 (Deskurowie)

.14 marca 1844 r. za 16.055 rs majątek nabył Andrzej Deskur, właściciel sąsiedniego Gorynia. Był to jeden z największych posiadaczy ziemskich w guberni radomskiej w latach 50-tych XIX w. Oprócz Gorynia i

Bartodziej należały do niego Smogorzów, Żabianka, Pająków, 2 domy w Radomiu, oraz dobra w guberni wołyńskiej i województwie kijowskim. Deskurowie wywodzili się od francuskiego szlachcica Jana Piotra de Descours, który przybył do Polski w początkach XVIII w.

Deskurowie przez kilkanaście lat mieszkali w Koźenicach, później przenieśli się do Radomia. W Goryniu i Bartodziejach, które były stale wydzierżawiane, przebywali sporadycznie.

1861-1912 (Gordonowie, Jakaccy, Strojnowcy, Maleszewscy)

W 1861 r. wieś zmieniła właściciela. Po 26 latach dziedzictwo Deskurów przeszło w ręce rodu Gordonów. Za kwotę 134 250 rs. majątek nabyli małżonkowie Karol de Huntley Gordon i Laura z Sołtyków córka kasztelana Franciszka Sołtyka. Gordonowie oddzielnie zakupili od Deskura Wolę Goryńską i Goryń, a Lisów, Piaseczno i Wierzchowiny były już w ich